

Мурсалският чай – чудната билка с много имена

Ина Анева

Sideritis scardica Griseb. е ценно лечебно растение, което въпреки ограниченото си разпространение – високите части на някои планини на Балканския полуостров, се радва на голяма популярност в цял свят.

В България е познат като Мурсалски (на името на рига Мурсалица в Родопите), Тризградски (на името на село Тризград в Западни Родопи), Пирински (среща се по върхове на Южен и Среден Пирин) и Алиботушки чай (на старото име на планината Славянка – Алиботуш).

Някои изследователи от XX век (И. Урумов, А. Бойчинов, Г. Бончев и П. Димков) го посочват с името Македонски чай, вероятно защото видът е описан за първи път в Шар планина. Това се случва още през 1844, когато гьотингенският ботаник Аугуст Гризебах (August Heinrich Rudolf Grisebach 1814 – 1979) го открива и поставя латинското име на планината (*Scardus*) като епитет на научното име на вида (*scardica*). В Македония е известен още като Шарпланински чай. Естественото разпространение на цен-

ното лечебно растение, освен България и Македония, включва Гърция и Албания. В Гърция е познат като Олимпийски,

или като чай от Парнасос, Планински, Овчарски и дори Гръцки чай. Естествените находища в Албания през последните години не са потвърдени, видът най-вероятно е изчезнал от албанската флора и причина за това е прекомерното му събиране.

Многото имена на растението свидетелстват за това, че местните хора, освен че го ценят високо, се гордеят с него, с това, че то расте в техния район и смятат за въпрос на чест билката да носи име, свързано с техния край.

Sideritis scardica е балкански ендемит и се среща само на специфични за него местообитания, към които е строго привързан. Характерно за тези терени

е съчетанието на голяма надморска височина с медитеранско влияние. Варовиковата скална основа допринася за формиране на термофилни местообитания от средиземноморски тип и на по-голяма височина. Видът е включен в Червена книга на Република България с категория „Застрашен от изчезване вид“, а от 16.03.2016 е под пълна забрана за събиране от естествените находища.

Род *Sideritis*, към който принадлежи и *Sideritis scardica*, включва повече от 150 вида, голяма част от които са разпространени в Медитеранската област. Родовото име произхожда от гръцката дума „сидеро“, която означава желязо. То е свързано с използването на билката в древността за лечение на рани, причинени от метални оръжия. Руското име на рода е Железница, а на английски се нарича Iron wort. Друга хипотеза за това наименование е свързана с буквалния превод „железна трева“, което подсказва, че растенията съдържат желязо. Първите сведения за използване на видовете от род *Sideritis* като лечебни растения датират от първи век и са публикувани от Диоскорид в съчинението „De Materia Medica“.

В нашата народна медицина водните екстракти, приготвени чрез запарка и накисване на стръкове от *S. scardica*, се използват главно за лечение на болести на дихателната и отделителната системи. Академик Иван Урумов препоръчва билкова комбинация от Мурсалски чай и маточина при задух и астма. Още през

1932 г. Пан Ноев потвърждава използването на чая при дихателни проблеми, като в книгата си „Лекуване с билки“ допълва рецепта и за използването му при ревматизъм. По същото време Иван Карамитрев в книгата си „Сам се лекувай“ посочва употребата на Мурсалски чай при кашлица, задух, бронхит и пише за благоприятното му действие върху дихателните органи. Давидов допълва, че билката възбужда слезестия епител на дихателните тръби, улеснява отхрачването и се употребява против кашлица, стар бронхит, астма. По-късно Бончев посочва приемането на Мурсалски чай при тиф и треска, а Нено Стоянов отбелязва действията му като „омекчително средство при кашлица, бронхит, простуда, отделяне на храчки“. В по-ново време регици изследователи съобщават за използването на Мурсалски чай при стенокаргия, ангина, емфизема, гърлобол. Познато е благоприятното действие на билката при прос-

Естествените находища на *Sideritis scardica* са част от високотинските местообитания с европейска значимост

тудни заболявания. Народният лечител Петър Димков препоръчва Пиринския чай в комбинация с други лечебни растения при силна и мъчителна кашлица, при хлътнали (слаби) гърди и гръден кош, при хрема.

Доктор Анатолий Аликовски е работил като участъков лекар в Триграг (до 1977-а), а след това – като уролог в Смолянската окръжна болница и в МБАЛ – град Девин. В книгата си Мурсалски чай, която има две издания (1999; 2008) той описва своите наблюдения, свързани с въздействието на *S. scardica* върху заболявания на отделителната, половата, сърдечно-съдовата, дихателната и храносмилателната системи. Отбелязано е благоприятното въздействие на чая при остри и хронични бронхити, трахеити, ларингити, при простуда, задух и гразнене в гърлото, като е посо-

чен и начинът на прием. Той предполага, че Мурсалският чай повлиява и болести на сърдечно-съдовата система: укрепва стената на кръвоносните съдове, подбърява кръвообръщението, усилва сърцето, удължава времето на атеросклеротичните промени. Като практикуващ лекар уролог, д-р Аликовски провежда наблюдения в продължение на повече от 20 години върху влиянието на воден извлек от *S. scardica* върху заболявания на отделителната система. В книгата си той описва своя дългогодишен опит на лечение на уратна литиаза с воден извлек от Мурсалски чай, при което е постигнат добър резултат в повече от 80% от случаите. Той отбелязва, че чаят притежава умерено изразен диуретичен ефект, без да гразни бъбреците, нормализира стойностите на рН на урината, действа уrolитично върху

Цъфтежът започва през юли и продължава до септември

уратните камъни. Екстрактът от Мурсалски чай повлиява благоприятно и някои заболявания на мъжката полова система. При наблюденията си върху лечението на доброкачествена простатна хиперплазия от 54-ма пациенти, 43 са напълно излекувани, 2-ма са насочени за оперативно лечение и 9 са в подобро състояние. Д-р Аликовски нарича Мурсалския чай **„еликсир на дълголетието“**.

В редица издания на периодичния печат (вестниците Труд, 1999; Родопи вест, 2005; 24 часа, 1999; Дума, 2005; Марица, 2004; Родопски преглед, 1999) е публикувана научно-популярна информация за полезните свойства на Мурсалския чай. В голяма част от тях се представят действия на Мурсалския чай, които не са потвърдени научно. Като примери могат да се посочат заглавия като „Природна виагра ползват родопчани“, „Забравете виаграта, пийте Мурсалски чай!“, „Учим европейците да пият Мурсалски чай от Родопите“.

Лечебното действие на билките се дължи на съдържащите се в тях химични съединения. Те се разделят на две големи групи – първични метаболити (тези, които изграждат растителния организъм и участват активно в обмяната на веществата) и вторични метаболити (биологично активни вещества, които изпълняват специфични функции в растителния метаболизъм). Във фитохимично отношение род *Sideritis* се характеризира с голямо разнообра-

Количеството на биологично активните вещества е най-високо при спазване на правилата за сушене – задължително на сянка и на проветриво място

зие от биологично активни вещества: терпени, етерични масла, фенолни съединения, иригони, кумарини, лигнини, стероли. От терпените типични за рода са гитерпените, които, заедно с флавоноидите и етеричните масла, са установени във всички видове. Основно на тях се дължат наблюдаваните в лабораторни условия или при клинични изследвания фармакологични активности на Мурсалския чай. Въпреки, че видът е балкански ендемит, проучванията върху състава и действието на различни екстракти са обект на интерес от много лаборатории в Европа. През последните десет години вниманието на учените от няколко лаборатории в Германия е насочено към установяване на активността на *S. scardica* при заболявания на Централната нервна система. Изследван е механизмът на действие на алко-

Ина Анева е завършила магистърската си степен в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, специалност Ботаника със златна значка за отличен успех. В момента е главен асистент в Институт по биоразнообразие и екосистемни изследвания на БАН. Докторската ѝ дисертация е посветена на видовете от род *Sideritis* в България. Научните ѝ интереси са в областта на лечебните растения, а изследванията ѝ са обобщени в над 50 научни публикации. Носител е на международни и национални награди.

холни екстракти от Мурсалски чай върху моноаминовите транспортери в невроните, които отговарят за преноса на допамин, норадреналин и серотонин. Допаминът осъществява важна роля в контрола на локомоторните функции, когнитивното съзнание и емоциите. Норадреналинът участва в процесите на поддържане на концентрацията, работната памет и поведението. Серотонинът изпълнява важна роля при нервната проводимост и има фармакологични свойства. Екстрактите от Мурсалски чай блокират движението на тези съединения и ги задържат в нервните клетки, което разкрива значителни перспективи за използването им като антидепресанти. При направено сравнение с действието на валерианата (*Valeriana officinalis*), хмела (*Humulus lupulus*), пасифлората (*Pasiflora incarnata*) и жълтия кантарион (*Hypericum maculatum*), *S. scardica* показва по-висока активност.

Изследваните екстракти могат да бъдат и първите билкови продукти, които да се използват при терапията на Синдром на дефицит на вниманието и хиперактивност (ADHD: Attention – Deficit Hyperactivity Disorder). Друг интересен експеримент демонстрира активността на Мурсалския чай върху пространствената памет на мишки, заразени с Алцхаймер. Обект на изследването е способността на мишките да се ориентират в съд, пълен с вода и да открият възможностите за изход от него. За сравнение са използвани мишки, третирани с екстракт от *Ginkgo biloba*. Екстрактът от *S. scardica* подобрява способностите за запаметяване с 40 до 60% в сравнение с контролите (мишки, заразени с Алцхаймер, нетретирани с растителен екстракт), а екстрактът от *Ginkgo biloba* не води до промяна в способностите за запаметяване в сравнение с контролите. Проучванията продължават в посока на разкриване на потенциала на екстрактите от Мурсалски чай при терапията на невродегенеративни заболявания, каквито са Паркинсон и Алцхаймер.

Видът е включен в Червена книга на Република България, а от 16.03.2016 е под пълна забрана за събиране от естествените находища

*Все по-широкото култивиране на вида допринася за опазване на естествените му находища
Снимки: Ина Анева*

В последните десетилетия значителното увеличаване на процента на раковите заболявания подтиква учените в търсене на различни решения за справяне с проблема. Лаборатории по цял свят са насочили усилията си в изследване на влиянието на растителни екстракти върху деленето на туморните клетки, с акцент към механизма на действие. Мурсалският чай е показал цитотоксична (убива туморните клетки) и антипролиферативна (спира деленето на туморните клетки) активности върху клетъчни линии на левкемия, глиома, злокачествени образувания на дебелото черво и на маточната шийка.

Екстрактите от *S. scardica* проявяват високи антибактериална (най-вече към Грам-положителните бактерии) и антивирусна (срещу парамиксовируса, причиняващ псевдочума при птици и конюнктивити при хора) активности, притежават добре изразено противовъзпалително действие. Много го проучвана е и високата им антиоксидантна активност с потенциал за използване във фармацевтичната, ко-

зметичната и хранително-вкусовата промишленост.

Ценните качества на Мурсалския чай го правят предпочитана и търсена билка, което поставя сериозно въпроса за неговото опазване в природата. Естествените находища не са в състояние да задоволят нарастващия интерес към него. Най-сигурният начин за опазване на видовете и същевременно осигуряване на растителна суровина е тяхното култивиране. В България, в отговор на търсенето на билката на международните пазари (Германия, Япония, Австрия, Франция) се наблюдава значително увеличаване на площите, засадени с Мурсалски чай. Култивирането по методите на биологичното земеделие е целесъобразно и получените растения с нищо не отстъпват на диворастящите – съдържанието на биологично активни вещества показва високи стойности, а растителната биомаса значително превишава тази от естествените находища (цветоносните стръкове на едно растение могат да достигнат до брой, по-голям от 200). ■